

XIV национална научна конференция за студенти, докторанти и средношколци
„Словото – (не)възможната мисия”
XIV National Scientific Conference for Students, Postgraduates and High School Students
“The Spoken Word – An (Im)Possible Mission”

ПОДСТЪПИ КЪМ АНТОЛОГИИТЕ НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ (литературознание, секция за докторанти)

Сирма Данова
СУ „Св. Климент Охридски”,
докторант по българска литература

Ако боравим с личните означения на Пенчо Славейков, бихме открили основно три авторепрезентативни практики: „самопознание“, „самохвала“ и „самохаресване“. Идеята за автономия на литературата лежи в сърцевината на проект, правен дълго от автор с маска на нарцис. Специфичните съответствия в целия му текстови корпус не могат да бъдат проектирани без визията му за нещо цяло. Жанрът на антологията е припознат като отявлен модел на творчеството като творба. Антологичните книги на Славейков са контексти на сублимни теми, мотиви, жизнени истории и митологеми. При това се предвижда специфичното им вътрешно подреждане и йерархизиране. Те са свързани с винаги подвижния регистър от предписания и критерии, легитимиращ избора и включването на текстове. Като че ли този регистър буди повече неудоволствие и дори възмущение в сравнение с всеки друг жанр, тъй като несъответствията между проекта като наличност и рецептивните очаквания са задължително много. Книгите на Пенчо Славейков се сплитат в херменевтичен възел, стегнал изтичането на живота.

От друга страна, като говорим така общо за антологии, е нужно да си даваме сметка поне за две неща. Първото е свързано с въпроса: кои са антологията на Пенчо Славейков? От 90-те години насам в критиката наблюдаваме устойчиви определения като „невъзможна книга“ или „(не)възможна антология“⁽¹⁾. Едно невинно „не“ се явява в скоби, готово да преобърне фиксирания смисъл или да яви и други картини и значения. Вторият проблем се мотивира с питането: как и защо да говорим общо за антологията на Пенчо Славейков? Нужно е да въведем разграничение между антология и план за антология. Условно можем да определим, че Славейков има три антологии и един проект за антология. Приживе са издадени антологията „На Острова на блажените“ (1910) и „Немски поети“ (1911), както и „The Shade of the Balkans“ (1904) в

съавторство. Само „На Острова на блажените“ обаче указва още в заглавието жанровия номинатив „антология“. Единственият неосъществен проект, замислен като антология на българските народни песни, е „Книга на песните“. Тя е конципирана посмъртно по два твърде различни начина от д-р Кръстев и Боян Пенев. Ще се концентрираме върху антологите „На Острова на блажените“ и „Немски поети“ не защото следваме разграничението литература – фолклор, самият Пенчо Славейков не го следва, щом посмива да пренаписва народни песни или да снабди преводите на немска поезия с устойчиви фолклорни клишета. Фокусираме се върху тези две антологии, защото са в известен смисъл концептуални двойници, сиамски близнаци, свързани в гръбнака или оста на писането, които показват не само как авторът се самопредставя, а и как същият този автор се самопредставя по различни начини. Много любопитна пресечна точка между „немската тема“ и фолклора съдържа „Епически песни“ – най-преиздаваната книга на автора. В някои изследвания тя е безусловно номинирана като антология²⁾, макар че в анонса на сп. „Мисъл“ изданието от 1907 г. е определено като „второ“. Именно „Епически песни“ от 1907 г. е първият проект на П. П. Славейков, който създава контекст на мистификацията в книжно тяло с въвеждането на предговора от Олаф ван Гелдерн. Книгата съдържа някои генетически аспекти на модерната авторепрезентация – на пример автобиографичния модус:

Автобиография

При моите песни приложен е моят портрет.
Мнозина ме мислят, мнозина зоват ме поет
и шепнат: „Щастливец! Между ни той, тук на земята,
небесно е чедо и с лира възшебна в ръката,

за песни испратен, той само във песни живей, -
и лавров венец над челото му гордо се вей!“.

А който ме знае и знай на какво се обляга
поетът, ще каже: „Не с лира в ръка – а с тояга

небесното чедо върви по световния път;
и лавров венец може би да е виждал в сънът,
когато се той замечтай и забрави унесен...
Животът му тъжна, но още не испяна, е песен!“

(Leipzig, 1 Ян. 1895 г.)

„Автобиография“ е първото стихотворение, в първото издание на „Епически песни“ (1896)³⁾. Може би това е най-ранното произведение на Пенчо Славейков, в което се въвежда „митът на Писателя“⁴⁾. Налице е иронично по-

мирение с предстоящия „сън за щастие“. Нагласата, че световният път ще бъде извървяван не с лира в ръка, а с тояга, отключва биографичния контекст, усърдно обгрижван и от „литературната институция“. Така митичната Марица се оказва съвместно конструирана енигма. Тялото е най-податливата зона, в която се наслаждат митовете за твореца, защото е видимо и скверно. (Докторатът на д-р Кръстев е за безсмъртието на душата у Лотце). Сам Славейков доста неща е обяснил и доста неща е съотнесъл с „жестоката беда на тялото“. Нещо повече, „щетата на тялото“ е есенциалната рамка на помирието в цялото му творчество.

Нужно е да проблематизираме и понятието за антология. От днешна гледна точка, антологиите са все още актуална тема, кореспондираща с усилието да се обговаря и сегментира „канонът“ в българското културно поле. Те не са преставали да съществуват като престижни културни форми. Антологичните книги на Пенчо Славейков са напрегнати езикови зони, в които се застъпват и напластяват биографични контексти, литературни контексти на повторение, контекстът на националната литература, социоисторическият контекст. Струва ни се особено важно, че ангажиментът към социалното настояще е интегриран в илюзията на антологичната форма. Жанрът на антологията не предполага задължителна рефлексия в състоянието на настоящето. Антологийната 1910 година го потвърждава. Оперирането с жизнена лъжа, резултанта от мистификационните практики, осигурява свободната игра на фикцията, при която „всичко е позволено“, пък било то и внедряването на социален опит в иначе доволно предпоставената неприкосновеност на художествена творба. Такъв експеримент е намигване към възрожденските хибридни общоупотребими и целеви текстове, но заедно с това съдържа импулса на сътворяването на несъздадимата модерна творба.

В този смисъл антологиите на Славейков са автоконтекстни, лични книги и като такива въззренията на оратора и оракула съвпадат. Вътрешната структурна нееднородност на антологийния жанр кореспондира с винаги разединената, разпокъсана, липсваща цялост на модерната душа. Различните контекстови съдържания намират пресечната си точка в организиращия принцип на антологията – и в двата случая легитимиран с реалното историческо име Пенчо Славейков, което по презумпция не съвпада с реалната фигура, защото възплъщава една „жизнена лъжа“ (Ибсен). Организаторът на проекта е фигура на самоовластили се авторитет, който държи аршините на способностите за съждение. Ангажиментът към националната литература изглежда толкова обесивен, че извиква въпроса: защо авторът изпитва необходимост от безотказно тематизиране на „литературата, която я няма“, най-натрапчивата критическа фиксация на Пенчо Славейков. Като че ли в ипостасите на толкова много фантазмени фигури по-лесно може да се припознаят моменти от липсващото единство на „комплицираната“⁽⁵⁾ модерна душа. В този смисъл можем да оп-

ределим Пенчо-Славейковата антология като форма, в която е заложена обсе-сията по единство. Това по-лесно би могло да се проследи в „На Острова на блажените“. За книгата „Немски поети“ единството е заключено в един повто-рителен сюжет, пронизващ почти всички бележки за немските поети. Разбира се, този сюжет е свързан с естетическите свойства на лириката. Повторително е предпоставянето, че изкуството не бива да изобразява крайни състояния, а да ги загатва. За Славейков „недореченото“ е незаобиколимото свойство на модерната лирика. Художествените същности възникват в свободната игра на образа и нюансите, които укрива. „Уланд греши като поет, когато казва ясно, а не загатва.“⁽⁶⁾ Диктатът на естетика се състои в радикалното заклеимяване на изкуство, което се самоограничава до видимите предели на предметите. Естетикът определя една суверенна област на загатнатото и недотвореното, осветяваща царствения път на поезията.

„Немски поети“, макар и привидно неавторска книга, съдържа две много ва-жни концептуални оси. Първата е свързана с неуморна авторепрезентация, дори в границите на един дългогодишен преводачески проект. Втората ос конципира погледа върху модерното изкуство като естетика в орехова черупка, чийто водещ тон е диктатът на трябването, на приемането и отхвърлянето, плод на суверен-ния избор на преводача съставител. Тази концептуална ос пронизва статии като „Душата на художника“ и „Българската поезия“. Субстанцията на „недоречено-то“ е настойчиво постулираното задължение на модерната лирика, както и ми-словна ниша, в която проектите „Немски поети“ и „Книга на песните“ очертават изненадваща аналогия. Особено внимание към недоразвитото, недосъздаденото, недотвореното виждаме и в студията „Народните любовни песни: „Както в худо-жествената лирика, тъй и в народните песни има такива, чиято красота се състои тъкмо в това, дето те са недоразвити и веригата на сбраните в тях образи не е тъй яко свързана.“⁽⁷⁾ Недотвореното е фикцията за цялост в теоретичните въззрения на Пенчо Славейков. Тъкмо това въртене и стоене около теорията, около въпро-са как трябва да изглежда модерното произведение, сближава, от друга страна, „Немски поети“ с „На Острова на блажените“. Същественото за тези антологии се състои в нежеланието и може би невъзможността да бъдат само литература, да съществуват отделно от теоретически узаконявания и сериозносмехови констата-ции за състоянието на културата. Това е особено валидно за книгата „На Остро-ва на блажените“, чийто профетически корен е в основата на извънвременната антиутопия на българското. Нестандартното на тази книга е, че побира визията за фиктивна култура, докато гради представата за вакантна култура. Безрезервни помощници на подобни визии и представи са алегорията. Текстът „На Острова на блажените“ е структуриран като възможна репрезентация на културната и ли-тературната ситуация на Острова в разновременност. Пенчо Славейков не може да заобиколи мита за литературата като обвързваща сила, като медия на колек-тивно споделим опит. Самата идея за национална литература подхранва този мит,

тъй като е значим фактор за нейното автономизиране. Антологията като изходна форма за самопародиране всъщност проиграва и подиграва представата за колективната осъщественост на българската литература. Не на последно място, с избора на антологичната форма Пенчо Славейков се е надсмял над опита си да имитира проблематичния ѝ телос.

В подхода ни към антологиите на Славейков се опитваме да мотивираме необходимостта от един прочит, който да ги свързва. Заедно с това можем да мислим антологичната форма като проява на избор, който съсредоточава представителни мотиви в творчеството на автора. Ако трябва да назовем с една дума определящото свойство на антологичните проекти, ще изберем кодовата дума „превод“. Преводът представлява стратегия на опосредяване. Нуждата от опосредяване при Пенчо Славейков е породена най-общо от две неща. От една страна, самоналоженото самовглеждане да става едновременно вътре и извън фикцията (като онази къртица при Кафка, която неудържимо желае да наблюдава къртичината си едновременно отвътре и отвън). Фикционалната матрица на Острова е проектирана така, че позволява авторът да изглежда чужд на породения от него дискурс именно чрез преводаческия „трик“. Така можем да си обясним и стратегиите на отчуждаване и одругостяване на чуждоезичните оригинали от самите себе си. Например преводът на стихотворението на Лилиенкрон „На нивата“ представлява алюзия към Ботевото „Хаджи Димитър“, респ. негова по-слаба версия. Заедно с това обаче организирането на фикцията се случва едновременно с процедурите по контролирането ѝ. Те са във владенията на авторитета на преводача съставител. Извън буквалното осмисляне на този код в „Немски поети“ и разслояването на „своето“ като преводно „чуждо“ в „На Острова на блажените“ можем да определим и поабстрактен смисъл на превода като модус на цялостна конструктивна визия. В този смисъл преводът граничи с пренос. Не веднъж Пенчо Славейков провозда в антологиите почти цели фрагменти от своите критикотеоретични статии. Това е функция на „свръхсоциално наблюдение“⁽⁸⁾, нетипично за жанра на антологията. Бихме казали, че най-проблематичният и заедно с това най-интригуващ превод-пренос в работите на автора намираме в посока, която ще наречем тавтологично „от свое към свое“. Всяко „свое“ е динамично и менливо. Само по този начин отношението на Пенчо Славейков към деветнадесетте поети на Острова може да бъде прочетено като диалог със себе си. Същото се отнася и за немските поети. Отношението „от свое към свое“ онаглежда например връзката между подсрочника на стихотворението на Хайне „Борът“, направен от Славейков за статията „Историята на една малка песен“, и самия превод, осъществен от него по-късно. Между единия и другия жест лежи време и ангажимент. От друга страна, това „свое“ е деиксис към определени стойности в личното творчество, припознавани като важни в насъщното настояще. Именно с конструктивистката нагласа можем да си обясним защо

Пенчо Славейков акцентира специално, експлицитно и описателно на онези „огнища“ в творчеството си, в които по-късно литературната наука ще вижда концептуалните му ядра.

БЕЛЕЖКИ:

1. Вж. статията на Орлин Спасов: „На Острова на блажените“: невъзможната книга“ В: Литературата бр. 2, 1994, както и на Биляна Курташева „Сянката на Балкана“ – (не)възможната антология. Фолклор и антология“ В: България Nuova. Годишник 2010 / 2011 http://ebox.nbu.bg/nuova/view_lesson.php?id=5 [публикация от 2011].
2. Например Мих. Неделчев в статията „На Острова на блажените“ като сложен израз на българския литературен персонализъм“ В: Социални стилове, критически сюжети. Български писател. С., 1987.
3. Славейков, П. П. Епически песни. Книга първа. Изд. и печат на Д. В. Манчов. Пловдив, 1896, с. 0.
4. „Митът на Писателя“ е формулировка на Валери Стефанов в статията „Писателят – житие и (о)писания“, чиято задача е да проследи механизмите и процедурите, с които Литературната институция ситуира дадено авторово творчество в контекста на персоналната митологема. Именно литературната история и литературната критика се самоовластяват с правото да поддържат „мита на Писателя“. Нашето изследване ще се вгледа в обратния случай, опитвайки се да проследи как самият автор въобразява фиктивното единство на собствения си мит. Вж. Стефанов, В. Писателят – житие и (о) писание В: Стефанов, В. Литературната институция. Анубис, С., 1995.
5. За „komplицирана душа“ Пенчо Славейков говори в очерка си „Хайнрих Хайне“. В публикацията в „Мисъл“ от 1906 текстът е подписан с името Олаф ван Гелдерн.
6. Славейков, П. П. Немски поети. Отбор песни и характеристики на поетите. Трето издание под редакцията на Боян Пенев. Книгоиздателство Ал. Паскалев, С., 1921., с. 32.
7. Славейков, П. П. „Народните любовни песни“ В: Славейков, П. П. Събрани съчинения. т. 5. Български писател, С., 1959, с. 40.
8. Василев, Вл. „Живот в смъртта“ В: Мисъл, кн. 8, 1906, с. 475.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Славейков, П. П.** *На Острова на блажените*. Изд. Александър Паскалев, С., 1910.
- Славейков, П. П.** *Немски поети. Отбор песни и характеристики на поетите*. Трето издание под редакцията на Б. Пенев, Изд. Ал. Паскалев, С., 1910.
- Славейков, П. П.** *Събрани съчинения в осем тома*. Български писател, С., 1958.

Василев, Вл. *Живот в смъртта* В: Мисъл, кн. 8, 1906.

Курташева, Б. „Сянката на Балкана“ – (не)възможната антология. *Фолклор и антология* В: Българистика Nuova. Годишник 2010/2011 http://ebox.nbu.bg/nuova/view_lesson.php?id=5 [публикация от 2011].

Неделчев, М. „На Острова на блажените“ като сложен израз на българския литературен персонализъм В: Неделчев, М. Социални стилове, критически сюжети. Български писател. С., 1987.

Спасов, О. „На Острова на блажените“: невъзможната книга“ В: Литературата бр. 2, 1994.

Стефанов, В. *Писателят – житие и (о)писания* В: Стефанов, В. Литературната институция. Анубис, С., 1995.